

КЫРГ
2023-21

W

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
А.А. АЛТМЫШБАЕВ атындагы ФИЛОСОФИЯ,
УКУК ЖАНА СОЦИАЛДЫК – САЯСИЙ
ИЗИЛДӨӨЛӨР ИНСТИТУТУ
Ж. БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 09.22.657 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

Кол жазма укугунда
УДК:78: 786.8 (575.2) (043.3)

Смакова Зауре Нигметкызы

**КАЗАКСТАНДЫН МУЗЫКАЛЫК МАДАНИЯТЫНДАГЫ
БАЯН ИСКУССТВОСУ**

17.00.02- музыкалык искусство

искусство таануу илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2023

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А.Алтымышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөөлөр институтунда аткарылган

Илимий жетекчи: Аманова Роза Асановна, искусство таануу илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. А. Алтымышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институтунун Фольклор жана салттуу музыкалык искусствонун тарыхы, теориясы бөлүмүнүн башчысы

Расмий оппоненттер: Дюшалиев Камчыбек Шаменович, искусство таануу илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. А. Алтымышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институтунун Фольклор жана салттуу музыкалык искусствонун тарыхы, теориясы бөлүмүнүн жетектөөчү илимий кызматкери.

Соколова Алла Николаевна искусство таануу илимдеринин доктору, Адыгей мамлекеттик университети. Искусство таануу институтунун профессору.

Жетектөөчү мекеме: И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин философия жана гуманитардык дисциплиналар кафедрасы. Дареги: 720023, Бишкек ш., Саманчин көчөсү, 10

Диссертациялык иш 2023-жылдын 28-апрелинде саат 13.00. до Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А.Алтымышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөөлөр институтуна жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу философия илимдеринин доктору (кандидаты) жана маданият таануу, искусство таануу боюнча кандидаттык диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн Д 09.22.657 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси 265-а. Диссертациянын коргоосунун zoom-webinar дан онлайн трансляциялоонун идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/092-awn-tnx-yir>

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265-а., Ж. Баласагын атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин 720033, Бишкек шаары, Фрунзе көчөсү 547 китепканаларынан жана диссертациялык кеңештин сайтынан таанышууга болот <https://vak.kg/>.

Автореферат 2023-жылдын 28-мартында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, философия илимдеринин кандидаты, доцент

Алымкулов З.А.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу Казакстандын музыкалык билим берүү системасында, көп жылдык салттуулугу бар кесипкөй баянчылардын концерттик ишмердүүлүк чөйрөсүндө кеңири көрсөтүлгөн баяндык академиялык аткаруучулук өнүккөндүгү менен шартталат. Ошондой эле, Казакстанда (1950 жылдардан тартып) элет аймактарына өзгөчө мүнөздүү болгон автордук (өз демилгеси менен аткарган) өздүк көркөм чыгармачылыкта, музыка сүйүүчүлөр чөйрөсүндө баяндын популярдуулугу; республикада пайда болгон учурдан тартып, ушул кезге чейин элдик аспаптардын ар кандай ансамблдеринин жана оркестрлерлеринин курамында баяндын активдүү колдонулушу; өлкөнүн региондорунда жана академиялык системада гармониканын коштоосунда ырдоонун нукура салттарын жандандыруу зарылдыктары менен шартталган.

Казак баян искусствосун изилдөөдө, музыкалык аткаруучулуктун мындай катмарынын пайда болушуна, өнүгүшүнө кандай башаттар өбөлгө болгондугун, факторлорун ачып берүү негизги талап болуп каралат. Ошол эле учурда, бул кубулушту тарыхый өнүгтөн кароо зарыл экенин белгилөө менен, баян – бул өркүндөтүп, жакшыртылган инструменттердин кийинки түрү, инструмент таануу багытында гармоника деп классификацияланып, көптөгөн түркүмдөрү бар экенин эске алыш керек.

Баян искусствосунун генезиси Казакстанда аз изилденген. Г.А.Гайсиндин «Гармоника и ее разновидности в музыкальной культуре Казахстана: к проблеме взаимодействия национальных культур» (Л., 1986) аттуу диссертациялык изилдөөсү ушул убакка чейин аспаптын пайда болуу тарыхына, Казакстанда гармоникада ойноо өнөрүнүн өнүгүшүнө, баян педагогикасына, ошондой эле салттуу элдик аткарууда гармоникада ойноонун негизги принциптерине жана казак баянчыларынын репертуарынын стилдик өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу маселелерди изилдөөгө арналган жападан жалгыз эмгек бойдон калууда. Бул баалуу изилдөө жарыялангандан кийин, гармониканын коштоосунда салттуу ырдоо жанданып, баянда академиялык аткаруучулук өнөрү активдүү түрдө өнүгүүгө багыт алып, республиканын баян искусствосу жаатында өзгөрүүлөр болгон. Мындан тышкары, автор казак-орус маданий өз ара алакаларын республикада гармониканын жайылышынын негизги фактору катары караган. Биздин пикирибизде, бул көз караш аспаптын казак элинде пайда болушунун тарыхый жана маданий контекстин толук чагылдырбайт. Балким, тарыхый себептерден улам, автордун колунда бүгүнкү күндө жеткиликтүү болуп калган жана сөз болуп жаткан маселени чечүү жолдорун кайра карап чыгууга мүмкүндүк берген объективдүү маалыматтары болгон эмес. Ошону менен эле бирге, гармониканы изилдөөгө арналган илимий

жана илимий-методикалык материалдар, анын ичинде бул изилдөөнүн авторунун эмгектери да жарык көргөнүн эске алуу керек. Гармониканын тарыхы боюнча изилдөөлөрдүн (А. А. Баниндин, М. И. Имханицкийдин ж.б. эмгектери), ошондой эле гармониканын улуттук салттарына арналган этноорганологиялык эмгектердин пайда болуусу да өзгөчө мааниге ээ болгон (Ю. Е.Бойконун, А. В. Ромодиндин, Р. Г. Рахимовдун, Р.Ю. Шайхутдиновдун, А. Н. Соколованын, П. Куйвинендин жана башкалардын изилдөөлөрү). Мунун баары бизге Казакстандын баян искусствосу жөнүндө түшүнүгүбүздү кеңейтүүгө жана аны изилдөөнүн айрым методологиялык принциптерин кайра карап чыгууга мүмкүндүк берет.

Улуттук аспаптардын жаралуусу, өнүгүшү, морфологиясы жана иштешин боюнча тарыхый жана илимий маалыматтын негизги булагы катары ата мекендик этноорганологиянын негиздөөчүсү Б.Ш.Сарыбаевдин (1927-1984) эмгектери эсептелет. Казактарда гармоникада ойноо салтынын келип чыгышын кароодо биз, негизинен, анын маалыматтарына таянабыз. Ошондой болсо дагы Б.Ш.Сарыбаевдин эмгектеринде гармоникага жана анын казак маданиятындагы ордуна байланыштуу маалыматтардын үзүл-кесил берилгендиги анын эмгектеринин маанисин төмөндөтө албайт.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор), илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациянын темасы Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А.Алтышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институтунун илимий-изилдөө иштеринин тармактык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты - Казакстандагы баян искусствосунун тарыхый өбөлгөлөрүн аныктоо жана анын республиканын музыкалык маданияты жаатында кызмат аткаруусунун ар кандай аспектилерин заманбап музыка таануу өнүгүнөн карап чыгуу. Бул максатка жетүү үчүн төмөндөгү милдеттерди чечүү зарыл: теманын изилденүү даражасын аныктоо; Казакстанда гармоникалык аткаруунун пайда болуусунун эң маанилүү тарыхый жана маданий өбөлгөлөрүн аныктоо; гармониканын казак музыкалык маданиятына адаптацияланышын шарттаган негизги факторлорду иликтөө; Казакстанда баян искусствосунун ырааттуу калыптануу жана өнүгүү процессине тиешелүү тарыхый маалыматтарды жана фактыларды системалаштыруу жана талдоо; музыкалык билим берүү системасындагы баяндык аткаруунун түрлөрүн, ошондой эле республикада академиялык, өздүк көркөм чыгармачылык жана элдик музыкалык чыгармачылыкты классификациялоо; казак салттуу аспаптык музыкасынын баяндык иштелмелерин талдоонун негизинде, ата мекендик баянчылардын репертуарынын өзгөчөлүктөрүн кароо; изилдөөнүн жыйынтыктарын жалпылоо.

Иштин илимий жаңылыгы. Иште Казакстанда гармоникада ойноо салтынын калыптануусунун аз изилденген айрым тарыхый жана маданий маселелери жаңыча өнүктөн каралды; казактар тараптан ыңгайлаштырылган гармониканын тембрлик, үндүк прототиби байыркы үйлөмө *сырнай* аспабы экендиги негизделип, далилденди; Казакстанда баянда ойноо чеберчилигинин өнүгүүсү боюнча изилдөөнүн автору тарабынан чогултулган фактылык материалдар киргизилип, баян искусствосунун республикадагы сонку тажрыйбасы эске алынды; биринчи жолу ата мекендик музыканттардын баянда такаруучулук өнөрдүн өнүгүшүнө жана улуттук баяндык репертуарын байытууга кошкон сонку жаңы салымы бааланды; ошондой эле изилдөөдө автордун баян үчүн салттуу казак музыкасынын чыгармаларын иштеп чыгуу жанрындагы өзүнүн методикалык тажрыйбасы сыпатталып, жалпыланды.

Алынган натыйжалардын теориялык жана практикалык мааниси. Иштин жыйынтыктары элдик жана академиялык баян искусствосунун салттарын салыштырып изилдөөдө колдонулушу мүмкүн, мындан тышкары окуу процессинде, методикалык максаттарда, ошондой эле "Элдик аспаптарда аткаруучулуктун тарыхы", "Баянда жана аккордеондо ойноону окутуунун методикасы" курстарына методикалык максаттарында жана "Домбра күүлөрүнүн баянга салуу", "Баянчы-аккордеончулардын концертмейстердик чеберчилиги" курстарын окутууда колдонулат.

Диссертациянын коргоого сунушталуучу негизги жоболору:

- Казак чөйрөсүндө гармониканын пайда болуу жана адаптациялануу факторлорун аныктоо үчүн тарыхый, тилдик, конфессиялык жана үй-бүлөлүк, тектештик жалпылыктар өңдүү терең көп деңгээлдүү байланыштарга негизделген *казак-татар мамилелерин* изилдөө талап кылынат. Гармониканын казак музыкалык жашоосуна кириши хронологиялык жактан Россияда аспап өндүрүшүнүн өнүгүшүнө (XIX кылымдын 2-жарымы) туура келет. Натыйжада, Казакстан Россияда жасалган аспаптарды сатуу базарына айланып, ал эми Казакстанда гармониканы кеңири жайылышын шарттаган фактор катары казактардын татарлар менен болгон экономикалык жана маданий алакасы эсептелген.

- Казакстанда баян искусствосунун тарыхый өбөлгөлөрүн кароо ички факторлорду, атап айтканда, казак салттуу музыкалык маданиятында иштелип чыккан мыйзам ченемдүүлүктөрдү аныктоо менен да байланыштуу. Маселенин мындай коюлушу, казактарда гармоника пайда болгон мезгилде (XIX кылымдын ортосу) казак элинин өнүккөн элдик-профессионалдык искусствосу болгонун эске алууну талап кылат. Андыктан, казактардын музыкалык жашоосунда гармониканын пайда болушун жана кабылданып кетишин жергиликтүү музыкалык маданияттын контекстинде, анын бардык өзгөчөлүктөрү жана жетишкендиктери менен бирге кароо зарыл. Бул жагынан

алганда, казак музыкалык маданиятындагы гармониканын адаптациясынын эн маанилүү өбөлгөлөрү төмөнкүлөрдү камтыйт: казактарда ар кандай топтор тарабынан көрсөтүлгөн музыкалык аспаптар бар (хордофон, идиофон, аэрофондор); казактардын эстетикалык идеяларына негизделген белгилүү тембрдик жана үндүк тандоолорунун болушу; аймактык мектептердин системасында элдик-профессионалдык музыкалык чыгармачылыкты өнүктүрүү.

- Изилдөөдө биз *татар гармон* түшүнүгү менен катар колдонулган гармониканын казакча аталышы – *сырнайга* байланышкан жеке гипотезабызга таянабыз. Атап айтканда, *сырнай* түшүнүгүнө байланыштуу ар кандай маалыматтарды, анын ичинде казактардын музыкалык жашоосуна гармоника кире электе эле ушул аталыштагы аспап болгонун жана аны *аэрофондордун (саз сырнай, муз сырнай, кос сырнай)* анык тобун аныктоо үчүн колдонуу керектигин, алардын тембрлик, үндүк мүнөздөмөлөрү гармониканын үнүнө дал келерин эске алуу маанилүү. Ушул эле аталышта Жакынкы жана Орто Чыгыш, Балкан, Кавказ, Индия, Кичи жана Орто Азия элдеринде аэрофондор бар экенин эстен чыгарбоо керек жана *surhaj* (фарси) аталышынын “*майрамдык най*” (“*праздничная флейта*”) деген түпкү мааниси орток мүнөзгө ээ. Ошентип, казактардын гармоникага карата *сырнай* түшүнүгүн колдонгону үйлөмө аспаптардын кеңири таралган түрү менен байланышта жана алардын тембрдик жана үндүк орток мүнөздөмөлөрүн эске алуу менен, даяр түшүнүктү, терминди колдонуу катары кароого болот.

- Гармониканын казак музыкалык маданиятына таралышы социалдык-экономикалык жана музыкалык-эстетикалык себептер аркылуу шартталган: социалдык-экономикалык себептерге Казакстандын урбанизациясы жана Россия менен соода-сатыктын өнүгүшү кирет, мындай жагдайлар жарманкелердин өсүшүнө, гармониканын жайылышына жана казак элдик-профессионал музыканттарынын ишмердүүлүгүнүн болушуна өбөлгө түзгөн; музыкалык жана эстетикалык себептери катары казактар арасында популярдуу болуп калган татар аккордеонунун (татарларда *тальянка*, башында *Вятка гармоникасы*) казак ырларынын обонунун этникалык үн идеясына жана стилистикалык өзгөчөлүктөрүнө жооп берген касиеттерге ээ болушун эсептөөгө болот (созулган жана ачык үн, динамикалык мүмкүнчүлүктөр).

- Казакстанда баян искусствосунун калыптанышы жана өнүгүшү тарыхый жана маданий факторлор аркылуу шартталган, алардын эн маанилүүлөрү катары: 1930 - 1940 - жылдары шаар маданиятынын өнүгүшү жана эс алуунун жаңы формаларынын пайда болушу; 1940-1960-жылдары аткаруучулукту акырындык менен академиялаштыруунун өбөлгөлөрү (маданий-агартуучулук кыймылынын активдешүүсүнөн, өздүк көркөм чыгармачылыктын өсүшүнөн, баянчы музыканттардын ишмердүүлүк чөйрөсүнүн кеңейишинен,

профессионалдык музыкалык искусство институттарын жана музыкалык билим берүүнүн өнүгүшүнөн улам аспап кеңири колдонула баштаган).

- Казакстанда баян искусствосунун азыркы этаптагы өнүгүүсү гармоникада аткаруу чөйрөсүнүн профессионалдашуусу менен байланыштуу (1940-1950-жылдардан тартып) жана атайын билим берүүнүн өнүгүшү аркылуу да шартталган.

- Улуттук репертуар маселесин чечүү салттуу аспаптык музыканы иштеп чыгуу ыкмасын өркүндөтүүгө байланыштуу.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Казак баян искусствосун изилдөөдө иштелип чыккан жоболор жана анын негизинде алынган жыйынтыктар изилдөөчүнүн жеке салымы болуп саналат. Диссертацияга Казакстан Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин Республикалык окуу-методикалык кеңеши тарабынан басмага сунуш кылынган «Сырлы сырнай мұрасы» (Алматы, 2021) аттуу электрондук окуу китебиндеги, ошондой эле X Бүткүл Россиялык илимий-практикалык конференцияда окулган «О влиянии татарской культуры на распространение гармоники в Казахстане» «Историко-культурное наследие как потенциал развития туристско-рекреационной сферы» (Казань, 2021) докладдарындагы тыянак-натыйжалар киргизилген.

Изилдөөнүн натыйжаларынын апробацияланышы. Автор тарабынан илимий макалалар, окуу жана окуу-методикалык куралдары, нускама пособиелери, ошондой эле репертуар жыйнактары жарыяланган. Автордун илимий публикациялары авторефераттын тиешелүү бөлүмүндө берилген. Изилдөөнүн негизги жоболору: «Актуальные проблемы музыкальной науки и музыкального образования» (Алматы, 2005); А. Жубановдун (Алматы, 2006), Б.Сарыбаевдин (Алматы, 2008) 100-жылдыгына арналган конференцияларда, «Традиционные музыкальные культуры народов Центральной Азии» (Алматы, 2009) аттуу салттуу музыкага арналган 43- эл аралык конференцияда (ICTM, Астана, 2015), «Актуальные проблемы современной музыкальной теории» (Алматы, 2018), «Исполнительское искусство: история, методика, практика» (Алматы, 2019), «Абайдың рухани мұрасы және кәзіргі заманғы өнертанудың өзекті мәселелері» (Алматы, 2020) өңдүү эл аралык илимий конференцияларда апробацияланып, Scopus, РИНЦ, КРнын ЖАК тизмесиндеги илимий журналдарда жарыяланган.

Диссертациянын бир катар теориялык жана практикалык жоболору баянда ойноонун методикасы боюнча окулган дарстарда, аткаруучулук искусствонун тарыхы ошондой эле домбра күүлөрүн баянга салуу боюнча практикалык курстарда, баянисттердин концертмейстердик чеберчилигинде, Курмангазы атындагы Казак улуттук консерваториясынын баян-аккордеон үчүн жазылган популярдуу эстрадалык музыка курстарында пайдаланылган. Диссертациянын натыйжаларынын басылмаларда чагылдырылуусунун

толуктугу. Диссертациянын негизги натыйжалары менен теориялык жоболору гармоника жана салттуу музыка маданияты, баянда аткаруучулук өнөрдүн Казакстанда жайылышы, казак музыкасын баянга салуу методикасы багыттарында жазылган окуу куралдарында (жалпы көлөмү 37 б.т.), 60 илимий макалада (жалпы көлөмү 300 б.т.) илимий басылмаларда жарык көргөн.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү изилдөөнүн максаты менен милдеттерине туура келет. Диссертация киришүүдөн, он параграфты камтыган үч баптан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен, 9 тиркемеден турат. Диссертациянын жалпы көлөмү – 351 бет. Колдонулган адабияттардын тизмеси – 189.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилденип жаткан теманын актуалдуулугу негизделип, теманын ири илимий программалар (долбоорлор), илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы көрсөтүлүп, иштин максаты менен милдеттери, илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык мааниси аныкталып, коргоого коюлуучу негизги жоболор, изденүүчүнүн жеке салымы, алынган натыйжалардын апробацияланышы, жарыяланышы, иштин структурасы жана көлөмү боюнча маалыматтар берилген.

Диссертациянын “Казак салттуу маданиятындагы гармоника маселелери боюнча адабияттарга обзор” аттуу биринчи бабы үч параграфтан туруп, анда казак салттуу маданиятында гармониканын пайда болушунун тарыхый өбөлгөлөрү (1.1.), сырнайдын морфологиясы, гармониканы колдонуу чөйрөсү жана функциялары, казак гармон аткаруучулугунун типологиясы (1.2.), вокалдык-аспаптык аткаруудагы гармоника, ырчылык-акындык салттагы гармониканын коштоосунун кээ бир ладообондук жана композициялык өзгөчөлүктөрү (1.3.), ошондой эле салттуу музыкалык маданияттагы гармониканын адаптациялануу факторлору (1.4.) Изилдөөгө алынып жаткан маселенин көп аспектиүүлүгү тарыхый-этнографиялык, этномузыка таануучулук жана жеке музыка таануучулук, органиологиялык, этноорганиологиялык адабияттар, ошондой эле маданият таануучулук жана адабият таануучулук багыттарында жазылган эмгектерди колдонуу зарылдыгын шарттады.

Биринчи баптын “Казак салттуу маданиятындагы гармониканын пайда болушунун тарыхый өбөлгөлөрү” аталышындагы биринчи параграфында гармоника Россия империясынын аймагында пайда болгон XIX кылымдагы казактардын музыкалык жашоосун сыпаттаган этнографиялык булактарды изилдөө аркылуу Казакстанда гармониканын пайда болушунун тарыхый өбөлгөлөрү аныкталды. М.И.Имханицкий гармониканын казактар

арасында кеңири таралышынын салыштырмалуу так мезгили катары 1864-жылды белгилейт [Имханицкий М. И. История исполнительства на русских народных инструментах. – Москва: Издательство РАМ им. Гнесиных, 2002. 115-6]. Бул мезгилде Россияда гармоника өндүрүү активдүү өнүгүп жаткан. Тарыхый маалыматтарга таянуу менен, казак чөйрөсүндө гармониканын кирип калышын казак жана татар элдеринин ортосундагы узакка созулган мамилелеринин (XVII к. аягынан тартып), казак маданиятынын, анын ичинде шаар турмушунун, билим берүүнүн, сооданын, курулуштун модернизацияланышын шарттаган, тарыхый, тилдик, конфессиялык жана үй-бүлөлүк, тектештик жалпылыктар өндүү ар тараптуу байланыштарынын натыйжасы катары кароого болот. XVIII кылымдын экинчи жарымынан тартып, татарлардын Батыш Казакстан аймагына отурукташа башташы, акырындап кеңири аймакты камтуу менен, дээрлик XIX кылымдын аягына чейин созулган.

Казак менен татарды жакындаткан жалпы тарыхый-маданий орток башаттар ошондой эле эки элдин, турмуштун ар кандай чөйрөсүндө бири-бирин кабыл алуусу, алардын ортосундагы маданий алакалардын интенсивдүү мүнөзгө өтүүсүн шарттаган аракеттенишине өбөлгө түздү, бул казак искусствосунун өнүгүшүндө ачык көрүндү жана анын өнүгүшүнө таасирин тийгизди. *Казактардын татарлар менен интенсивдүү маданий жана экономикалык байланыштарын казак салттуу маданиятында гармониктердин пайда болушунун эң маанилүү тарыхый шарттарынын бири катары кароого болот.*

Казакстандагы баян искусствосунун тарыхый өбөлгөлөрүн кароодо пайда болгон дагы бир маанилүү маселе гармониканын казактардын музыкалык жашоосуна калыптануу мезгилине байланыштуу. *Негизги факторлорго биз төмөндөгүлөрдү киргиздик:* казактарда музыкалык аспаптардын ар кандай топтору бар (хордофондор, идиофондор, аэрофондор); элдин эстетикалык идеяларына негизделген кээ бир тембрдик-үн артыкчылыктарынын болушу; аймактык мектептердин системасында элдик-профессионалдык музыкалык чыгармачылыкты өнүктүрүү.

Дагы бир маанилүү маселе катары гармоникага карата колдонулган казак түшүнүктөрүн изилдөө эсептелет. Бул *татар гармонун* түшүнүгү менен бирге изилденип жаткан аспапка карата элде калыптанган калган салттуу негизги аталыш катары эсептелген, азыркы учурда гармоникага жана анын өнүккөн түрүнө карата колдонулган *сырнай* түшүнүгү, баяндын экинчи аталышы катары да турукташып калганы белгилүү. Биздин гипотезага ылайык, бул түшүнүк гармоника менен *баштапкы аэрофондун* ортосундагы тембрдик-үндүк байланышты чагылдырып, *сырнай* деген аталышта казак *баатырдык эпосунда* кездешкендиги анын *аскердик-сигнал берүүчү функциясынан* кабар

бергендиги этнографиялык эмгектерде да белгиленет.

Сырнай сөзү казак органологиясында салттуу аэрофондорду белгилөөдө жана ар түрдүү айкалыштарда, атап айтканда: *саз сырнай, камыс сырнай, муйыз сырнай* өңдүү түрлөрү кездешкени маанилүү. Бул аталыштардын биринчи сөзү аспап жасалган материалды билдирет (*саз-чопо, камыс- камыш, муиз-муйуз*). Жогорудагы маалыматтарга таянып, казактар сырнай терминин аэрофондорду (үйлөмө аспаптар) атоо үчүн колдонгон деген тыянак чыгарууга болот. Аспаптардын типологиясы боюнча камыш аэрофондорунун окшош аталыштарынын болушу (түрк жана азерб. *зурна*, перс. *сорнай, карач-балк.сарнай ж. б.*) Индикативдүү, ошондой эле мындай аспаптардын кеңири таралышы (Жакынкы жана Орто Чыгыш, Балкан, Кавказ, Индия, Кичи Азия жана Борбордук Азия). Бул сөздүн баштапкы мааниси *supaj* (фарси), “майрамдык най” дегенди билдирет.

Гармоникти атоодо *сырнай* сөзү менен айкалышып келген варианттар да кездешет: *кагаз сырнай, ауыз сырнай* (картон жана ооз сурнай). Гармониканын *кагаз кобыз* жана *тилкобыз* өңдүү айрым региондорго мүнөздүү аталыштары да бар.

Сырнай түшүнүгүн гармоникага карата колдонуунун негизги себеби, биздин оюбузча, *сырнай аэрофон* менен *сырнай гармониканын* үнүнүн окшоштугунда, үн чыгаруунун өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу. Ошентип, казакча *сырнай* термининин гармоникага да, үйлөмө аспаптарга да карата колдонулушу *гармоника казактардын турмушуна сырттан кирген аспап катары элдин музыкалык маданиятына ылайыкташтырылганын айкын көрсөтүп турат, анткени ага тембрдик-үндүк мүнөздөмөлөрү жагынан шайкеш келген салттуу аэрофондор өңдүү аналогу бар болчу*. Мындай жагдай казак салттуу музыкалык маданиятында гармониканы адаптациялынышын шарттаган терең өбөлгөлөр болгондугун көрсөтөт.

Биринчи баптын “*Сырнайдын морфологиясы, жашоо чөйрөсү, гармониканын функциялары жана казактарда гармондо ойноонун типологиясы*” аттуу биринчи бөлүмдүн экинчи параграфында казак салттуу музыкалык маданиятында изилденип жаткан аспаптын функциясына тиешелүү маселелер каралат.

Сырнайдын конструкциялык өзгөчөлүгүн кароодо (“казак гармоникасы”) биз татар музыкалык турмушунда тальянка катары кеңири таралган *вятка гармоникасы* (аспаптын жасалган жерине карап) деп аталган аспаптын сыпатталышына таянабыз. Казактар бул аспапты татарлардан өздөштүрүлүп алгандыгын белгилөө менен, *татар гармон* деп аташкан.

Вятка гармоникасынын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнүн бири - бул аспаптын өтө жупуну гармоникалык мүмкүнчүлүктөрү, теринин кыймылынын багытын өзгөрткөндө, оң клавиатураны өзгөртпөстөн, обондук үндү ошол эле

бийиктикте сактоо мүмкүнчүлүгү менен компенсацияланган, мындай бөтөнчөлүк казак обондорунун табиятына шайкеш келген. Мындан тышкары, аспаптын уникалдуу же октавалык камыштардын жана коңгуроолордун санынын көбөйүшү менен, конструктордук өзгөчөлүктөрү, анын үнүнүн ачык чыгуусун шарттап, мындай угум майрамдык атмосферада ырчылар менен акындардын аткаруусуна ылайык келгендигин белгилөөгө болот. Андыктан, тальянканын казактар арасында популярдуулугу, биринчи кезекте, анын *тембрдик жана үндүк мүнөздөмөлөрүнө* байланыштуу болгон. Албетте, аспаптын адаптацияланышынын дагы бир шарты катары казак жана татар ырларынын диатоникалык ыргактарынын жакындыгын атоого болот. *Аспаптын түзүлүшү өзгөрүүсүз калып, аны казак сырнайчылары татарларда кандай болсо, ошол формада колдонушкан*.

Параграфтын маанилүү аспектиси – *казак салттуу маданиятында гармониканын кириши жана аспаптын функциясы*. Бул бөлүмдүн баштапкы өбөлгөлөрү катары төмөнкүлөр саналат: а) салттуу музыкалык аспаптардын социалдык жактан шартталгандыгын түшүнүү; б) алардын эки тармакта, атап айтканда, фольклор жана элдик-профессионалдык өнөр жааттарында бирдей колдонулушу. Гармоникага келсек, аспаптын казак маданиятына өтө кеч кирген убактысын эске алуу керек, бирок гармоника, негизинен, мурун колдонулуп келген аспапка карата кайталама функцияны аткара баштаган.

Аспап музыкалык маданияттын элементи эле эмес, ошону менен бирге өндүрүштүн продуктысы болгондуктан, казактын салттуу музыкалык маданиятында гармониканын киришин шарттаган *социалдык-экономикалык факторлорду* эске алуу керек. Казакстанда XIX кылымдын экинчи жарымынан тартып урбанизация процесси жүрүп, жаңы экономика калыптанып, Россия менен соода – сатык күч алуу менен, анын борборлору катары уездик шаарлар эсептелген (Акмолинск, Петропавловск, Атбасар, Каркаралинск ж. б.). Сөз болуп жаткан мезгилде жарманкелер соода-экономикалык алакалардын механизмди катары Россиядан ар кандай музыкалык аспаптардын, атап айтканда, гармониканын таралышына өбөлгө түзүү менен, казак элинин *профессионал – күүчү (күйиши), акындар жана ырчылардын* аткаруучулук чеберчилигин көрсөтүү үчүн аянтча катары да кызмат аткарган.

Казак жарманкелеринин маанилүү компоненти болгон айтыштар (мелдештер) өткөн кезде, казак акындары домбра менен бирге, гармониканы да активдүү колдонгон. Анткени домбрага караганда гармониканын динамикалык мүмкүнчүлүктөрүнүн жогорулуугуна карап, көп учурларда анын аткаруучулар тарабынан көп колдонулгандыгы маалым. Изилдөө ишибизде биз ачылган тарыхый маалыматтарга таянып, сырнайды активдүү колдонгон ырчы-импровизаторлордун түрүн “*акын-гармонисти*” же “*акын-сырнайшы*”

деген аталыштарды сунуштайбыз. Бул аныктама акындык чыгармачылык салтын алып жүрүүчүлөрдүн өзгөчө түрүн тагыраак аныктоого мүмкүндүк түзөт. XIX кылымдын аягынан тартып бул аспап салттуу аваздык-аспапчылык чөйрөсүндө барган сайын көбүрөөк колдонула баштаган. XIX кылымдын экинчи жарымынан тартып жарманкелерде, майрамдык салтанаттарда ырчылардын гармондун коштоосунда ыр аткара башташы гармониканын элдин музыкалык жашоосуна кирүүсүнө өбөлгө түзгөн. Бул параграфта казак салттуу музыкасында гармоникада аткаруучулук өнөрдүн типологиясы сунушталган. Жалпысынан, казактар арасында гармониканы колдонуунун эки чөйрөсүн бөлүп көрсөтүүгө болот: 1) ырчылык *чыгармачылыктагы* гармоника - Борбордук, Түндүк жана Чыгыш Казакстан; 2) *акындык чыгармачылыктагы гармоника* (бул топко акын-термечилердин да атайын кичи тобун да кошобуз)-Борбордук, Түндүк, Чыгыш Казакстан, Түштүк жана Түштүк-Батыш Казакстан (Кызылорда облусу); 3) эпикалык чыгармачылыктагы гармоника (жыршы) – Түштүк-Батыш Казакстан (Кызылорда облусу).

Биринчи баптын “Казактардын вокалдык-инструменталдык аткаруучулугундагы гармоника. Казак ырчылык, акындык салтында гармониканын коштоосунун айрым ладомелодикалык жана композициялык өзгөчөлүктөрү” аттуу үчүнчү параграфында вокалдык-аспаптык аткаруучулукта гармониканын орду жана ага байланышкан маселелер каралган. Изилдөө ишинде каралган материалдардын анализи көргөзгөндөй, гармоника биринчи кезекте *коштоочу аспап катары* элдик-профессионалдык чыгармачылык чөйрөсүндө болгон жана көп учурда ырчылар, акындар колдонгон домбраны жана кыл кобузду функционалдык түрдө алмаштырган деп божомолдоого болот. Аталган аспапты колдонуунун ыңгайлуулугун шарттап турган эки жагдай болду: технологиялык жана эргономикалык сапаты (туруктуу түзүлүшү, портативдүүлүгү, жолдо алып жүрүүгө ыңгайлуулугу; ырдоону толуктап турган аспаптын өзүнүн акустикалык мүмкүнчүлүктөрү; өздөштүрүүгө оңойлугу). Бирок казак аткаруучуларынын гармоникага артыкчылык берүүсүнүн негизги себеби, биздин оюбузча, анын үнү казак ыр маданияты жаатында иштелип чыккан “үн идеалына” шайкеш келгендигинде аспаптын төмөнкү үн менен обертонду айкалыштыруу мүмкүндүгү жана эркектин бийик үнүн коштоо мүмкүнчүлүгүндө жатат деген ойдобуз.

Мындан тышкары бул параграфта *казак ырчылык, акындык салтында гармониканын коштоосунда* байланыштуу маселелер каралган. Музыкалык материалды талдоонун натыйжасында гармониканын коштоосунун эки түрүн байкоого болот, алар гармоника менен вокалдык жана аспаптык аткаруунун эки түрүнө туура келет (речитативдүү акындык-эпикалык жана абаздык) жана

иш жүзүндө салттуу домбыранын коштоосуна дал келет [Амирова Д. Ж. Казахская профессиональная лирика устной традиции (песенное искусство Сарыарки): Автореферат дисс. кандидата искусствоведения. - Ленинград, 1990]. Коштоонун функциялары катары кайрыкты кайталоону, аткаруучуга карата ладотоналдык көмөктү, фразадан фразага өтүүдө боштуктардын толтурулушун, аткаруунун тембрлик жактан байыттылышын бөлүп көрсөтүүгө болот.

Биринчи баптын “Казак салттуу музыкалык маданиятында гармониканын адаптацияланышынын факторлору” аттуу төртүнчү параграфында XIX кылымдын 2-жарымында казак салттуу музыкалык маданиятында гармониканы колдонуунун турукташып калышын шарттаган төмөндөгүдөй маанилүү себептердин катары аныкталган: Казакстанда көп улуттуу шаардык маданияттын калыптанышы жана өнүгүшү; коңшу этникалык салттардын кириши; элдик-профессионал музыканттардын жакшы эргономикалык жана динамикалык мүмкүнчүлүктөрү бар аспап талап кылган шарттарда эл арасында (айрыкча жарманкеде) аткаруучулук ишмердүүлүгүнүн активдешүүсү; элдик-кесипкөй өнүккөн музыкалык чыгармачылыктын болушу; домбра менен гармониканын коштоочу функцияларынын өз ара алмаштырылышы, башкача айтканда, аспаптардын бир эле функцияны аткарышы. Мындан тышкары казак чөйрөсүндө гармоникада ойноонун адаптациясы жана өнүгүшү жүрүп жаткан мезгилде казак салттуу инструментариясындагы бир катар аспаптардын колдонуудан чыгуу процесси уланып жаткан, андыктан гармоника элдин музыкалык жашоосун белгилүү деңгээлде байыткандыгын белгилөөгө болот.

Казак музыкалык маданиятында саналып өткөн гармониканын адаптациясы казак салттуу *музыканттарынын жана угуучуларынын музыкалык кабыл алуусуна байланышкан терең генетикалык пререквизиттер болгондугунан улам ийгиликтүү ишке ашкан*. Мындай адаптациянын музыкалык жана стилдик өбөлгөлөрүнүн өңүтүнөн алып караганда, гармониканын өзүнүн акустикалык-артикуляциялык жана музыкалык-экспрессивдүү параметрлери боюнча *казак этникалык үндүк идеалына* жакын болуп чыгышын, анын казак салттуу маданиятынын стилистикалык контекстине кирип, Казакстанда кеңири таралышы аркылуу түшүндүрүүгө болот.

“Казакстандын музыкалык маданиятындагы баян” аттуу экинчи бапта Казакстанда баянда аткаруучулукту изилдөөнүн методологиялык принциптери негизделген (2.1.), Казакстанда баянда аткаруучулуктун пайда болушу жана өнүгүшүнүн тарыхый процесстери каралат (1930-1960-ж.ж.) (2.2.), ошондой эле Казакстанда баянчы-аккордеонисттердин аткаруучулук ишмердүүлүгүнүн түрлөрү иликтенет (2.3.).

Изилдөөнүн объектиси катары Казакстандын музыкалык маданият системасындагы баян искусствосу эсептелет.

Изилдөөнүн предмети көп аспектилүү. Казак баян искусствосунун кызматы анын калыптанышынын жана өнүгүшүнүн тарыхый контекстинде, этникалык адаптациянын өзгөчөлүктөрү жана аспаптын колдонулуу чөйрөсү өнүгтөрүнөн каралат. Изилдөөдө гармониканын морфологиясына жана аткаруунун типологиясына, казак ырынын гармоника менен коштоолуусунун стилистикалык өзгөчөлүктөрүнө, ошондой эле 1930-жылдардан тартып кеңири таралган улуттук баян искусствосунун өнүгүү проблемаларына байланыштуу маселелер иликтенет.

Изилдөөнүн материалы катары казак элинин ар кандай булактарда сакталып калган музыкалык маданияты жана салттуу музыкалык аспаптары жөнүндө тарыхый маалыматтар; гармон/баяндын коштоосунда аткарылган обондордун аудиожазуулары жана ноталык чечмелениши; баянда аткаруучулукка байланышкан маселелер боюнча илимий жана окуу-методикалык адабияттар, изилдөөчү тарабынан чогултулган чоң фактылык материал, ошондой эле автордун олуттуу аткаруучулук жана методикалык-педагогикалык тажрыйбасы.

Экинчи баптын “Казакстанда баянда аткаруучулуктун калыптанышы жана өнүгүшү (1930–1960 – ж.)” деген экинчи параграфында 1930-1940-жылдары шаар маданиятынын өнүгүшү жана эс алуунун жаңы формаларынын пайда болушу өңдүү белгилүү шарттардын таасиринен улам *Казакстанда баяндын пайда болушу* каралган. Баян гармониканын бир түрү катары республикага өздүк көркөм чыгармачылыктагы баянчылардын жеке аткаруучулук ишмердүүлүгүнүн эсебинен таралган. Аталган жылдары баяндын аткаруусу эстрадалык ансамблдердин жана оркестрлердин бир болугу катары өнүгүп, ошону менен эле бирге республикада өздүк көркөм чыгармачылык деңгээлдеги мугалимдердин катышуусу менен музыкалык ийримдер менен клубдар иштей баштаган. Ойноонун принциптерин өздөштүрүүнүн жеңилдиги жана даяр коштоонун болушу баянды популяризациялоодо чоң роль ойногон, аны күнүмдүк турмушта өздүк көркөм чыгармачылыкта ойноодо жеткиликтүү кылган. Ошол эле учурда баяндын техникалык мүмкүнчүлүктөрү аткаруучулуктун сапаттык деңгээлинин өсүшүнө, репертуардын кеңейишине, ошондой эле элдик жана академиялык музыканы угуучулардын кеңири массасынын арасында пропагандалоого өбөлгө түздү. Казакстанда баяндын колдонулушунун бул мезгилин *баптанкы* этап катары, ал эми социалдык макамы боюнча өздүк көркөм чыгармачылык деңгээл катары аныктоого болот. Бул мезгилдин мааниси баянчылардын практикалык ишмердүүлүгүнүн музыкалык билим берүү системасында баянда профессионалдык деңгээлде аткарууну

калыптандырууга өтүүгө өбөлгө түзгөндүгүндө жатат.

Андан соң баянда аткаруучулуктун экинчи дүйнөлүк согуш мезгилинде, ошондой эле 1940-1960-жылдар аралыгында өнүгүшү каралат.

1940-жылдардын катаал шартында Казакстанда жалпы музыкалык маданияттын андан ары өнүгүшүнө жана өзгөчө баяндын аткарылышына өбөлгө болгон уникалдуу жагдайлар пайда болгондугу баса белгиленет (баян классынын ачылышы, ансамблдердин түзүлүшү жана К.К.Ошлаковдун демилгеси менен Алматы музыкалык окуу жайында баянчылардын ансамблдери менен оркестрлери, Алматы консерваториясынын жана облустук филармониялардын ачылышы, профессионалдык баян аткаруучуларынын санынын өсүшү). Фронттордо казак баянчыларынын активдүү аткаруучулук ишмердүүлүгү белгиленип, ал эми салттуу акындык чыгармачылыктын өнүгүшү акындар чыгармачылыгынын аймактык мектебин жана тылдагы жумушчуларды, ошондой эле аскердик бөлүктөрдү колдоо максатында Кызылордо облусунда концерттик бригада түзгөн Н. Бекежановдун ишмердүүлүгүнүн мисалында да каралган.

Бул мезгилде Казакстандын маданиятында баянда аткаруучулуктун өнүгүшү жана анын акырындык менен академизацияланышы үчүн объективдүү өбөлгөлөрдүн түзүлүшү маанилүү болгон. Баянда аткаруучулуктун өнүгүүсүнүн кийинки этабы 1940 - 1960-жылдар аралыгында өнүккөн академиялык музыкалык искусство жана өздүк көркөм чыгармачылык чөйрөлөрүндө ишке ашкан. Натыйжада, баянчылар менен аккомпаниаторлорго суроо-талап күчөгөн.

Согуштан кийинки мезгилде Казакстанда аккордеонду тартуу (ойноо) салты калыптанган. Бирок белгилей кетчү жагдай, жалпы Советер Союзунда бул аспап баянга салыштырмалуу кеңири жайылган эмес, анткени аны «космополитизмдин» элементи катары кароо менен, сөз болуп жаткан “аспапта ойноону үйрөтүү билим берүү мекемелеринин окуу пландарынан алынып салынган” (Имханицкий М. И. История баянного и аккордеонного искусства. – Москва, 2006. – С. 247). Ошондой болсо дагы 1960-жылдардан тартып бүгүнкү күнгө чейин аккордеон казак ырчылары тарабынан колдонулуп келет, мындан тышкары аккордеондо кесипкөй, академиялык аткаруучулук калыптанып калгандыгын кошумчалоого болот.

Экинчи баптын “Казакстандын баянчы - аккордеончуларынын аткаруучулук ишмердүүлүгүнүн түрлөрү” аттуу үчүнчү параграфында баянчы - аккордеончуларынын концертмейстерлик ишмердүүлүгү жана баяндын коштоосунда ырдоо салты каралат.

Баянчы-аккордеончулардын 1940-1960-жылдар аралыгындагы активдүү концертмейстерлик ишмердүүлүгү шаар маданияты жаатында зарыл болгон аккомпаниатор-пианистер менен музыкалык аспаптардын керектүү санда

болбогондугу менен шартталган. Баянчыларга болгон талаптын жогору болгондугу репертуарды даярдоодо алардын мобилдүүлүгү, аспаптын портативдүүлүгү аркылуу да түшүндүрүлгөн. Казакстандык баянчылардын аткаруучулук ишмердүүлүгү академиялык уюмдар системасында, ошондой эле радио жана теледе концертмейстерлик практика, жеке, ансамбль жана оркестрдик аткаруу менен айкалыштыруу аркылуу ишке ашырылган. Ошону менен эле бирге алар музыкалык билим берүүнүн ар кандай тармактарында билим беришкен. Ошентип, казак баянчы-аккордеончуларынын ишмердүүлүгү көп тармактуу болгон.

Жалпысынан алганда, 1930-1960-ж.ж. Казакстанда баян искусствосунун өнүгүшүндөгү эң маанилүү этап болгон. Бул үчүн республикада ыңгайлуу шарттар түзүлгөн: аспап алгач акырындап (1930-ж.ж.), андан соң кеңири (1940-ж.ж.) жайылышы; салттуу акындык чыгармачылыктын жана гармониканын коштоосунда ырдоо салтын негиздеген Н. Бекежановдун ишмердүүлүгүнүн өнүгүшү; маданий-агартуучулук кыймылдын активдешүүсү; музыкалык өздүк көркөм чыгармачылыктын өсүшү; баянчы-музыканттардын ишмердүүлүк чөйрөсүнүн кеңейиши; кесипкөй музыкалык искусство институттарын чыңдалышы; музыкалык билим берүүнүн өнүгүшү өндүү факторлордун өз ара байланышы системалуу мүнөзгө ээ болгон. Мындай жагымдуу жагдайлар Казакстанда баянда аткаруучулуктун толук кандуу иштеши үчүн зарыл болгон базанын калыптанышын жана анын кийинки ийгиликтүү өнүгүшүн шарттаган.

Диссертациянын «Казакстанда баяндагы аткаруучулук» аттуу үчүнчү бабында: музыкалык билим берүү системасындагы академиялык баяндык аткаруучулук маселелери (3.1.), азыркы баяндык аткаруучулуктун түрлөрү (3.2.), ошондой эле казакстандык аткаруучулардын репертуарындагы казак салттуу аспаптык музыкасынын баянда иштелип чыккан варианттары өндүү маселелер каралган (3.3.). Мындан тышкары, диссертациянын бул бабында республиканын баянчыларынын ансамбль-оркестрдик практикасынын калыптанышынын жана өнүгүүсүнүн ар кандай аспектилери, ошондой эле казакстандык аткаруучулардын репертуарындагы казак салттуу аспаптык музыкасынын баянда иштелип чыккан варианттарындагы өзгөчөлүктөр каралат.

Республикада академиялык баян искусствосунун калыптанышы атайын музыкалык билимге, анын натыйжасында 1940-1950-ж.ж. дары: гармониканын түрлөрүндө (баян жана аккордеон) аткаруучулуктун кесипкөй чөйрөлөрүнүн пайда болушуна байланыштуу. Аталган жылдары Алматы, Уральск жана Караганда музыкалык орто окуу жайларында баян жана аккордеон класстары ачылып, анда казак баян мектебинин негиздөөчүсү *К.К. Ошпаковдун* сабактары өтүлгөн. Республикада баян искусствосунун өнүгүшүнө салым кошкон эң маанилүү окуя катары 1957-жылы Алматы консерваториясында баян

классынын элдик аспаптар бөлүмүнүн ачылышы жана Казакстандагы баян искусствосунун борбору *Алматы мектебинин* калыптанышын эсептөөгө болот. Анын негиздөөчүсү Гнесиндер атындагы ГМПИнин (азыркы Россия музыкалык академиясынын) бүтүрүүчүсү *Ф.В. Легкунец* болгон. Сөз болуп жаткан мезгилде музыкалык билим берүү системасында баянчы адистигин киргизүү ага *профессионалдык макам* берген, ал эми мындай жагдай баян искусствосунун өнүгүшүнө түрткү болгон.

1960-1990-жылдары баянда ойноону үйрөтүүнүн кесипкөйлүк деңгээлди республиканын билим берүү системасында байкаларлык жогорулаган. Казакстанда акырындап *адистикке ырааттуу окутуунун системасы* калыптанган. Бул система балдардын музыкалык мектептеринен тартып, колледждер аркылуу жана жогорку окуу жайларын камтып (педагогикалык институт, консерватория, искусство университети), бул система республикада академиялык баян искусствосунун ийгиликтүү өнүгүшүнүн жана бул жаатта жогорку чыгармачылык натыйжаларга жетишүүнүн шарты болуп калды. Бүгүнкү күндө Казакстанда аймактык бөлүмдөрү бар, атаандаштыкка жөндөмдүү баян мектеби бар. Мындан тышкары Казакстандын баянчы-аккордеончулардын баян искусствосунун Россия мектебинин өкүлдөрү менен болгон кызматташтыгы өзгөчө роль ойногон. Казакстандык музыканттардын аткаруучулук жана педагогикалык тажырыйбалары алардын методикалык эмгектеринде чагылдырылган. Баян методикасынын өнүгүшүнө А. Гайсин, Д. Туякбаев чоң салым кошушкан.

Изилдөө ишиндеги негизги натыйжа катары Казакстанда академиялык баяндык аткаруунун эки багытта өнүккөн типтеринин аныкталышын эсептөөгө болот: 1) Европалык академиялык салттардын системасындагы *жеке аткаруучулук*; 2) Эл аспаптарынын академиялык топторунун алкагында *ансамбль жана оркестрдин аткаруусу*. Демек, баяндык аткаруунун эки багыты иштелип чыгып, алардын колдонулушу чыгармачылык практикада туруктуу мүнөзгө өткөн: *жеке концерт* (академиялык) жана *ансамбль-оркестрлик* (академиялуулук менен салттуулуктун айкалышы).

Үчүнчү баптын “Баянда аткаруучулуктун азыркы түрлөрү” деп аталган экинчи параграфында Казакстандын азыркы музыкалык маданияттын системасында баянда аткаруучулуктун орду жана кызматы каралып, ал төмөндөгүдөй классификацияланат:

1. *Академиялык баяндык аткаруучулук*: 1. Жеке. 2. Ансамблдик – оркестрдик: а) концертмейстердик; б) ар кандай бөлүктөрдө (казак элдик аспаптар ансамблдеринде, аралаш жана эстрадалык ансамблдерде; с) оркестрдик (фольклордук-этнографиялык оркестрдин курамында, орус же казак элдик аспаптык, баяндык оркестр).

2. *Өздүк көркөм чыгармачылыктагы баяндык аткаруучулук* – өздүк

көркөм чыгармачылыктын системасында академиялык аткаруучулуктун түрлөрүн кайталайт, анын ичинде балдар чыгармачылыгы (ыр жана бий коллективдеринин курамында).

3. *Салттуу баяндык аткаруучулук* – баянды же диатоникалык гармониканын акындардын жана ырчылардын чыгармачылыгында баянды колдонуу.

Баян/аккордеон катышкан аткаруучулук курамдардын түрлөрү:

- *Оркестрлер*: казак эл аспаптар оркестри (профессионалдык жана өздүк көркөм чыгармачылыктагы); орус эл аспаптар оркестри (профессионалдык жана өздүк көркөм чыгармачылыктагы); баяндар оркестри (профессионалдык жана өздүк көркөм чыгармачылыктагы); эстрадалык оркестр (профессионалдык); аскердик оркестр (профессионалдык);

- *Ансамблдер*: казак эл аспаптар ансамбли (профессионалдык жана өздүк көркөм чыгармачылыктагы); казак фольклордук (көөнө) аспаптардын ансамбли (профессионалдык жана өздүк көркөм чыгармачылыктагы); орус эл аспаптар ансамбли (профессионалдык жана өздүк көркөм чыгармачылыктагы); баянчылардын, аккордеончулардын ансамбли (профессионалдык жана өздүк көркөм чыгармачылыктагы); казак элдик жана европалык академиялык аспаптардын аралаш ансамбли; эстрадалык ансамбль (профессионалдык жана өздүк көркөм чыгармачылыктагы); үй-бүлөлүк ансамбль; аскердик ансамбль (профессионалдык);

Үчүнчү баптын “Казакстандык аткаруучулардын репертуарындагы казак салттуу аспаптык музыкасынын баяндагы иштелмелери” деген үчүнчү параграфында казак баянчыларынын *улуштук репертуарынын* өзгөчөлүктөрү казак салттуу аспаптык музыкасынын *баяндагы иштеп чыгуу* жанрына байланыштуу методикалык маселелер каралган. Автор казак *домбра* күүсүн баянда иштеп чыгуунун принциптерин түзүү маселелерин талдайт жана жалпылайт: оригиналдуу чыгарманы тандоо, текстуралык чечимдердин ыкмалары жана сызык техникасы, баянга мүнөздүү музыкалык экспрессивдүүлүгү аркылуу көркөм образды кайра жаратуу, күүнү баянга салууда анын көп тембрлүү мүнөздө аткарылышына байланыштуу маселелер каралган. Изилдөөнүн бул бөлүмдөрүндөгү методикалык мүнөздөгү маанилүү маселе катары домбра күүсүнүн композициялык принциптерине, эки үндүү домбра: эки текстуралык өзгөчөлүктөрүнө, ошондой эле домбра: жана кыл комузда аткаруучулуктун техникасына байланыштуу маселелердин изилденишин бөлүп көрсөтүүгө болот. Автор салттуу аспаптык музыканын мыйзамдарын эске алуу менен, күүнү транскрипциялоо жанрын өркүндөтүүчү аны иштеп чыгуу принциптерине байланыштуу методикалык көз караштарын сунуштаган.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык иште Казакстанда баян искусствосунун пайда болуу, калыптануу жана өнүгүү башаттарынан бүгүнкү күнгө чейинки социалдык-маданий контексти изилденди. Көңүл чордонунда казак талаасында гармониканын пайда болушу жана сырттан кирген аспаптын Орто Азиянын ири көчмөн этносторунун биринин салттуу маданиятынын шарттарына ылайыкташтырылышына байланышкан тарыхый процесс таркагандыгын белгилөөгө болот. Натыйжада, гармоника органикалык түрдө казак элдик аспаптарына кирип, салттуу музыкалык искусствонун бир бөлүгү болуп калган. Гармониканын ордуна ага салыштырмалуу артыкчылыкка ээ баян келип, ал академиялык аспап макамына ээ болгон. Заманбап казак баяны музыкалык билим берүү системасында активдүү өнүгүп, анын чыгармачылык жаатында жогорку жыйынтыктардын жаралуусун шартташы музыкалык искусствонун бул тармагын артыкчылыкка ээ, келечектүү тармак катары кароого мүмкүндүк берет.

Изилдөө ишинен алынган жыйынтыктарды төмөндөгүдөй олуттуу тыянактар түрүндө берүүгө болот:

1. Гармониканын казактардын маданиятына ыңгайлашуусун шарттаган өбөлгөлөр аныкталды:

1.1. тарыхый, этникалык, тилдик жана конфессиялык жалпылыкка негизделген көп тараптуу казак-татар маданий-экономикалык мамилелеринин артыкчылыктулукка ээ болуусу, татар гармониясынын казактардын музыкалык жашоосуна өздөштүрүлүшүндөгү орус маданиятынын таасирин жокко чыгара албайт;

1.2. Казакстанда шаар маданиятынын бара-бара калыптанышы;

1.3. өнүккөн элдик-профессионалдык музыкалык чыгармачылыктын болгондугу;

1.3. казактарда өнүккөн музыкалык аспаптардын жана аспаптык чыгармачылыктын болуусу элдин эстетикалык табиттерине негизделген тембрлик, үндүк тандоолордун болушун шарттаган.

2. Гармоникага карата *сырнай* түшүнүгүн колдонулушуна казак маданиятында өзгөчө өбөлгөлөр болгондугун түшүндүргөн гипотеза түзүлүп жана ал негизделди, ага ылайык, аталган түшүнүк накта аэрофондор тобунун жалпы аталышы катары эл тарабынан колдонулуп келген (*саз сырнай, мүйүз сырнай, кос сырнай*) жана алардын тембрлик жана үндүк мүнөздөмөлөрү гармониканын үн чыгаруу принциптерине шайкеш келген.

3. Казак элдик-профессионалдык ыр маданиятындагы гармониканы туруктуу колдонулуп калышын шарттаган тарыхый факторлор талдоого алынды:

3.1. аспаптын казак ырларынын обонунун этникалык үн идеалына жана

стилистикалык өзгөчөлүктөрүнө жооп берген касиеттерге ээ болушу (созулмалуулук, жумшактык менен айкалышкан ачык үн, динамикалык кеңири амплитуда).

3.2. XIX кылымдын экинчи жарымынан тартып, казак ырчылары менен акындары үчүн эл алдында музыка ойноонун жаңы шарттарынын пайда болгон. Атап айтканда, чоң жарманкелерде бийик жана ачык үн чыгаруу мүмкүнчүлүгүнө ээ, өздөштүрүүгө жөнөкөй, колдонууга жана алып жүрүүгө ыңгайлуу аспапты талап кылынгандыктан, натыйжада, салтты алып жүрүүчүлөрдүн жаңы типтери калыптанган (*аниши-сырнайшы, акын-сырнайшы, жыршы-сырнайшы*) жана элдик-профессионал аткаруучулардын мультиинструментализм феномени пайда болгон (гармоникада, домбрада, сейрек учурда скрипкада ойноо);

3.3. гармониканын казак ырчылары тарабынан коштоочу аспап катары колдонгон аспаптарга функционалдык шайкештиги (*кобыз, домбра*);

4. Республикада баянда аткаруучулуктун калыптанышынын жана өнүгүшүнүн негизги этаптары жана бул процесстин өзгөчөлүктөрү аныкталды:

4.1. Казакстандын заманбап музыкалык маданиятында баяндын пайда болушунун социалдык-маданий жагдайлар аркылуу шартталгандыгы (шаар чөйрөсүнүн калыптанышы, эс алуунун жаңы формаларынын пайда болушу жана 1930-1940-жылдары массалык музыкалык маданияттын өнүгүшү);

4.2. аталган мезгил аралыгында музыкалык чыгармачылыктын бул тармагын профессионалдашуусунун фактору катары баянда аткаруучулуктун популярдуулугунун өсүшү жана баянчыларга болгон суроо-талаптын жогорулашын эсептөө шарт;

4.3. республикада музыкалык билим берүүнүн өнүгүшү (1940-жылы Алматы музыкалык мектебинде К.К.Ошлаковдун жетекчилиги астында баян классынын ачылышынын маанилүүлүгү);

4.4. экинчи дүйнөлүк согуш учурунда баяндын активдүү колдонулушу жана аспаптын СССРдин курамындагы республикаларында кеңири жайылышы баянда аткаруучулуктун өнүгүүсүнүн жана анын акырындык менен академизацияланышынын өблөлгөсү катары (1940-1960-жылдар);

4.5. баянчылардын иш чөйрөсүнүн кеңейиши, профессионалдык музыкалык искусство институттарынын чыңдалышы жана музыкалык билимдин өнүгүшү Казакстанда баянда аткаруучулуктун толук кандуу иштешин үчүн базанын калыптанышына жана анын келечекте ийгиликтүү өнүгүшүнө шарт түздү.

5. Казакстандагы азыркы баяндык аткаруучулук ар кандай аспектилерден изилденген, мындай жагдай төмөнкү тыянактарды чыгарууга мүмкүндүк берет:

5.1. баянчы - аккордеончуларга адистештирилген билим берүү системасын өнүгүшү жалпы маданият, музыкалык аткаруучулук жааттарында алардын социалдык макамынын турукташуусун шарттады;

5.2. казакстандык адистердин орус баян мектептери менен болгон байланышы методикалык тажрыйбаны жана баян искусствосунун мыкты практикалык жетишкендиктерин өздөштүрүүгө өбөлгө түздү;

5.3. республикада баянда академиялык аткаруучулуктун өнүгүшү бири-бири менен байланышкан эки багытта ишке ашкан: 1) европалык академиялык салттардын системасына ылайык жеке аткаруу жана 2) элдик аспаптардын академиялык жамааттарынын алкагында, өзүнө концертмейстердик, оркестрдик практиканы камтыган ансамблдин жана оркестрдин аткаруусу;

5.4. баян боюнча казакстандык аткаруучулардын репертуарынын өзгөчөлүктөрү анын улуттук компоненти аркылуу шартталып, улуттук репертуар проблемасы домбрада жана кобызда ойнолчу салттуу күүлөрдү иштеп чыгуу аркылуу чечилет;

5.5. кеңири тембрлик спектрге ээ болгон баяндын бай көркөм мүмкүнчүлүктөрүнүн негизинде домбра күүсүн баянга салуунун эң маанилүү принциптери аныкталды;

5.6. салттуу баяндык/аккордеондук аткаруучулук (акын/термешин жана энши) азыркы казак маданиятында өз ордун сактап, атайын музыкалык билим берүү системасында, элдик ырларды ырдоо бөлүмдөрүндө жана кафедраларында, музыкалык орто жана жогорку окуу жайларында өнүгүүдө.

Казакстандын заманбап баян искусствосу профессионалдык музыкалык искусствонун жогорку эл аралык стандарттарына ылайык активдүү өнүгүүдө. Анын келечеги окутуу методикасын өркүндөтүү жана улуттук репертуарды байытуу менен байланышкан.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ ЖОБОЛОРУ ТӨМӨНКҮ ИЛИМИЙ ЭМГЕКТЕРДЕ ЖАРЫЯЛАНДЫ:

1. Баян в музыкальной культуре Казахстана // Вестник КазНУ. Серия историческая. №4 (59). ISSN 1563-0269. Журнал ВАК РК. ИБ № 5014 – Алматы, Издательство КазНУ им. Абая, 2010. – С. 97-101

2. Ethnomusical traditions of the Kazakh people: past and present // International Journal of Environmental & Science Education (Volume 11, Issue 18 (2016), Article Number: ijese, 2016. Published Online: December 16)

3. The art of kui performance of Kazakh ethnic group in China // International Journal of Environmental & Science Education (Turkey). ISSN 1306-3065. Scopus (Elsevier), Volume 11, Issue 18 (2016)

4. Об истории возникновения древнего казахского инструмента кобыз // The way of Science International scientific journal № 3 (25), ISSN 2311-2158 (Impact factor – 0,543, Australia). Волгоград, «Scientific survey», 2016

5. О роли фольклора в этномузыкальной культуре // The way of Science International scientific journal № 3 (25), ISSN 2311-2158 (Impact factor – 0,543, Australia). Волгоград, «Scientific survey», 2016

6. Вопросы традиции в этномузыкальной культуре Казахстана // The way of Science International scientific journal № 3 (25), ISSN 2311-2158 (Impact factor – 0,543, Australia). Волгоград, «Scientific survey», 2016

7. Музыкалық фольклордың қазақ аспаптық музыкасына ықпалы ролі // «Педагогика и психология» № 4, выпуск 29. Зарегистрирован в Мин. Культуры и информации РК. Алматы. Издательство «Ұлағат» ҚазНПУ им. Абая.2016

8. Қобыз аспабын түрлендірудегі А.Қ.Жұбановтың тарихи ролі // «Педагогика и психология» № 4, выпуск 29. Зарегистрирован в Мин. Культуры и информации РК. Алматы: издательство «Ұлағат» ҚазНПУ им. Абая.2016

9. Spatial Orientations of Nomads' Lifestyle and Culture // Rupkatha Journal on interdisciplinary Studies in Humanities (India), (ISSN 0975-2935), Vol.10, No. 2, 2018. [Indexed by Web of Science, Scopus & approved by UGC] <https://dx.doi.org/10.21659/rupkatha.v10n2.03>.

10. Развитие баянного репертуара на основе казахской музыки // Известия национальной Академии наук Кыргызской Республики №2. – Бишкек, 2019 РИНЦ. – С. 152-155

11. О влиянии татарской культуры на распространение гармоник в Казахстане. «Историко-культурное наследие как потенциал развития туристско-рекреационной сферы» (с международным участием). Материалы X Всероссийской научно-практической конференции, вып.10 – Казань, 2021 РИНЦ. С. 212-216

12. Предпосылки проникновения гармоник в казахскую культуру // Вестник Кыргызского Государственного университета имени И. Арабаева ISSN: 1694-7851 №4. – Бишкек, 2021

13. К жанру инструментальной обработки казахской музыки // Научный журнал «Коррекционно-педагогическое образование» Выпуск №28, 2021.

14. Гармоника (сырнай) в казахской песенно-акынской традиции. Научный журнал «Коррекционно-педагогическое образование» Выпуск №28, 2021. РИНЦ. Импакт-фактор 0,117. С. : 74-178

15. Из истории проникновения гармоник в казахскую культуру. Филологический аспект: международный научно-практический журнал. Сер.: История, культура и искусство. 2022 № 04 (9) РИНЦ, 2022. – С. 88-92

Смакова Зауре Нигмет кызынын «Казакстандын музыкалык маданиятындагы баян искусствосу» деген темада 17.00.02-музыкалык искусство адистиги боюнча искусство таануу илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗИЮМЕСИ

Негизги сөздөр: баян, гармоника, сырнай, баяндык искусство, баяндык аткаруучулук, салттуу казак маданияты, баянчы-концертмейстер, баяндын коштоосунда ырдоо, баянык иштеп чыгуу, музыкалык билим берүү, баян мектеби.

Изилдөөнүн объектиси катары Казакстандын музыкалык маданият системасындагы баян искусствосу эсептелет.

Изилдөөнүн предмети көп аспектилүү. Казак баян искусствосунун кызматы анын калыптанышынын жана өнүгүшүнүн тарыхый контекстинде, этникалык адаптациянын өзгөчөлүктөрү жана аспаптын колдонулуу чөйрөсү өңүттөрүнөн каралат. Изилдөөдө гармониканын морфологиясына жана аткаруунун типологиясына, казак ырынын гармоника менен коштоолуусунун стилистикалык өзгөчөлүктөрүнө, ошондой эле 1930-жылдардан тартып кеңири таралган улуттук баян искусствосунун өнүгүү проблемаларына байланыштуу маселелер иликтенет.

Изилдөөнүн максаты - Казакстандагы баян искусствосунун тарыхый өбөлгөлөрүн аныктоо жана анын республиканын музыкалык маданияты жаатында кызмат аткаруусунун ар кандай аспектилерин заманбап музыка таануу өңүтүнөн карап чыгуу.

Изилдөөнүн методологиялык негизин тарыхый жана системалык ыкмалар, салыштырма-типологиялык метод, азыркы музыка таануу жана этноорганология принциптери түзөт.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Иште Казакстанда гармоникада ойноо салтынын калыптануусунун аз изилденген айрым тарыхый жана маданий маселелери жаңыча өңүттөн каралды; казактар тараптан ыңгайлаштырылган гармониканын тембрлик, үндүк прототиби байыркы үйлөмө *сырнай* аспабы экендиги негизделип, далилденди; Казакстанда баянда ойноо чеберчилигинин өнүгүүсү боюнча изилдөөнүн автору тарабынан чогултулган фактылык материалдар киргизилип, баян искусствосунун республикадагы соңку тажырыйбасы эске алынды; биринчи жолу ата мекендик музыканттардын баянда такаруучулук өнөрдүн өнүгүшүнө жана улуттук баяндык репертуарын байытууга кошкон соңку жаңы салымы бааланды; ошондой эле изилдөөдө автордун баян үчүн салттуу казак музыкасынын чыгармаларын иштеп чыгуу жанрындагы өзүнүн методикалык тажырыйбасы сыпатталып, жалпыланды.

Изилдөөнүн натыйжаларын колдогуу тармагы. Иштин жыйынтыктарын элдик жана академиялык баян искусствосунун ар кандай салттарын салыштырып изилдөөдө, ошондой эле “Элдик аспаптарда аткаруучулуктун тарыхы”, “Баянда, аккордеондо ойноону үйрөтүүнүн методикасы”, “Домбра күүлөрүн баянга салуу”, “Баянчы-аккордеончулардын концертмейстерлик чеберчилиги”, “Баян, аккордеон үчүн жазылган эстрадалык, популярдуу музыка курсу”, “Баянчылар ансамбли” курстарын өтүүдө методикалык максаттарда колдонууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Смаковой Зауре Нигметкызы на тему «Баянное искусство в музыкальной культуре Казахстана» на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.02 – музыкальное искусство

Ключевые слова: баян, гармоника, сырнай, баянное искусство, баянное исполнительство, традиционная казахская культура, баянист-концертмейстер, пенне с баяном, баянные обработки, музыкальное образование, баянная школа.

Объект исследования составляет баянное искусство в системе музыкальной культуры Казахстана.

Предмет исследования многоаспектен. Функционирование казахстанского баянного искусства рассматривается в историческом контексте своего становления и развития, с точки зрения особенностей этнической адаптации и сферы бытования инструмента. В исследовании анализируются вопросы морфологии гармоники и типологии исполнительства, стилистические особенности гармонного сопровождения казахской песни, а также проблемы развития национального баянного искусства, получившего широкое распространение, начиная с 1930-х годов.

Цель исследования состоит в том, чтобы выявить исторические предпосылки баянного искусства в Казахстане и рассмотреть различные аспекты его функционирования, с позиций современного музыкознания.

Методологическую основу исследования составляют исторический и системный подход, сравнительно-типологический метод, принципы современного музыковедения и этноорганологии.

Научная новизна исследования: в работе по-новому рассматриваются некоторые малоизученные вопросы формирования традиции игры на гармонике в традиционной музыкальной культуре казахов, обосновывается и доказывается преемственность темброво-звукового прототипа гармоники, связанного с исполнительством на духовом *сырнае*. Вводится большой фактический материал, касающийся развития баянного исполнительства в Казахстане, собранный автором исследования. Учитывается новейший опыт современного баянного искусства в Казахстане. Впервые оценивается вклад отечественных музыкантов в национальный репертуар для баяна и в развитие искусства игры на баяне. Автор описывает и обобщает собственный методический опыт обработки для баяна произведений традиционной казахской музыки.

Область применения результатов исследования. Результаты работы могут использоваться при сравнительном изучении различных традиций народного и академического баянного искусства, а также в методических целях для курсов «История исполнительства на народных инструментах», «Методика обучения игре на баяне, аккордеоне», «Переложение домбровых кюев для баяна», «Концертмейстерское мастерство баянистов-аккордеонистов», «Курс эстрадной, популярной музыки для баяна, аккордеона», «Ансамбль баянистов».

SUMMARY

the dissertation of Smakova Zaure Nigmatkyzy on the topic "The Bayan playing art in the musical culture of Kazakhstan" for the degree of Candidate of Art History in the specialty 17.00.02 - musical art

Key words: button accordion, *syRNAI*, button accordion playing art, button accordion performance, traditional Kazakh culture, accordionist-accompanist, singing with the button accordion, button accordion arrangements, musical education, button accordion school.

The object of the research is the button accordion art in the system of the musical culture of Kazakhstan.

The subject of the research is various aspects of the functioning of the Kazakh button accordion art, which is considered in the historical context of its formation and development, from the point of view of the peculiarities of ethnic adaptation and the sphere of existence of the instrument. The study analyzes the morphology of the harmonica in its local version, the typology of performance, the stylistic features of the harmonious accompaniment of the Kazakh song, as well as the problems of the development of the button accordion art itself in the republic.

The purpose of the study is to identify the historical preconditions of the button accordion art in Kazakhstan and to consider various aspects of its functioning from the standpoint of modern musicology.

The methodological basis of the research is the historical and systemic approaches, the comparative-typological method, the principles of modern musicology and ethnoorganology.

Scientific novelty of the research. The thesis considers in a new way some little-studied issues of the formation of the tradition of playing the harmonica in the traditional musical culture of the Kazakhs, substantiates and proves the continuity of the timbre-sound prototype of the harmonica associated with playing the wind *syRNAI*.

A large amount of factual material is introduced concerning the development of button accordion performance in Kazakhstan, collected by the author of the study. The latest experience of modern accordion art in Kazakhstan is taken into account. For the first time, the contribution of Kazakhstan's musicians to the national repertoire for the button accordion and to the development of the art of playing the button accordion is assessed. The author describes and summarizes his own methodological experience of processing works of traditional Kazakh music for the button accordion.

The scope of the research results. The results of the work can be used in a comparative study of various traditions of folk and academic accordion art, as well as for methodological purposes for the courses "History of performance on folk instruments", "Methods of teaching to play the button accordion," mastery of button accordion players ", " Course of pop, popular music for button accordion, accordion", " Ensemble of button accordions".

Ченемн 60x84 1/16.
Колому 1,5 п.л. Кагаз офсет.
Офсетти:: басуу. Нускасы 100.

ЖИ «Сарыбаев Т.Т.»
Бишкек ш., Манас к., 101
т. 0 708 058 368

